

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІРМИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАХІДНИХ НАУКОВЦІВ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

В роботі йдеться про теоретичні засади тлумачення ефективності як економічної категорії на сучасному етапі. Встановлено, що в західних економічних дослідженнях ефективність постає як комплексна категорія, об'єднуючи в собі концепції економічності, продуктивності, результативності. В свою чергу продуктивність поділяється на сукупну факторну продуктивність, мультифакторну продуктивність, часткову факторну продуктивність. Зокрема авторами проаналізовано концепції ефективності функціонування підприємства, представлені в дослідженнях провідних західних науковців, зокрема в рамках теорії організації. З урахуванням здобутків сучасної економічної науки запропоновано авторське тлумачення категорії «ефективність функціонування підприємства».

Ключові слова: ефективність, продуктивність, економічність, результативність, ефективність функціонування підприємства

Abstract

The modern business environment is characterized by such phenomena as markets globalization, product life cycle shortening, and the technology convergence. All companies strive for better performance, since a high performance level means greater competitiveness, which in turn generates more money.

The main theories of firm performance are reviewed to identify their advantages and disadvantages as well as situations of their deployment.

Having investigated the approaches to enterprise performance treatment of foreign economists, the categorical concept of enterprise performance is defined more exactly proceeding from enterprise's functions, goals and tasks.

Key words: enterprise performance, efficiency, productivity, total factor productivity,

Вступ

Передумовою успішного функціонування і розвитку підприємства є визначення і оцінка його ефективності. Необхідність досліджень в галузі оцінки ефективності діяльності підприємства зумовлена обмеженістю економічних ресурсів, а також бажанням суб'єктів господарювання отримати максимальний ефект за умови найнижчих витрат. Для визначення сутності категорії «ефективність функціонування підприємства» необхідно уточнити зміст економічної категорії «ефективність», а також вимоги, які пред'являються до її критеріїв і показників.

Результати досліджень

Потреба відображення результатів функціонування виробничих сил в певній системі виробничих відносин виникла з розвитком суспільного виробництва. Тому вважають, що термін «ефективність» вперше з'явився саме в економічних дослідженнях.

Фундаментальні здобутки у сфері теоретичного обґрунтування ефективності економічних систем представлені в роботах В. Петті [1] і Ф. Кене [2], А. Сміта [3], Д. Рікардо і К. Маркса [4, с. 465]) та ін.

На думку Т. Котарбінського [5] в рамках праксеології (тобто теорії ефективної організації діяльності) термін «ефективність» вже на кін. XIX ст. втратив своє чисто економічне значення і використовується для оцінки різних видів людської діяльності. Це означає, що в змісті поняття «ефективність» одночасно відображається співвідношення між різними характеристиками людської діяльності: результатом і витратами (економічність, яка за змістом є близькою до поняття економічної ефективності), результатом і цілями (цільова ефективність), результатом і потребами (потребнісна ефективність), результатом і цінностями (ціннісна ефективність).

Як показав аналіз англomовної літератури, західні науковці [6-13] на сучасному етапі для окреслення результативності господарювання використовують терміни «productivity», «efficiency», «effectiveness», «performance» (рис.1).

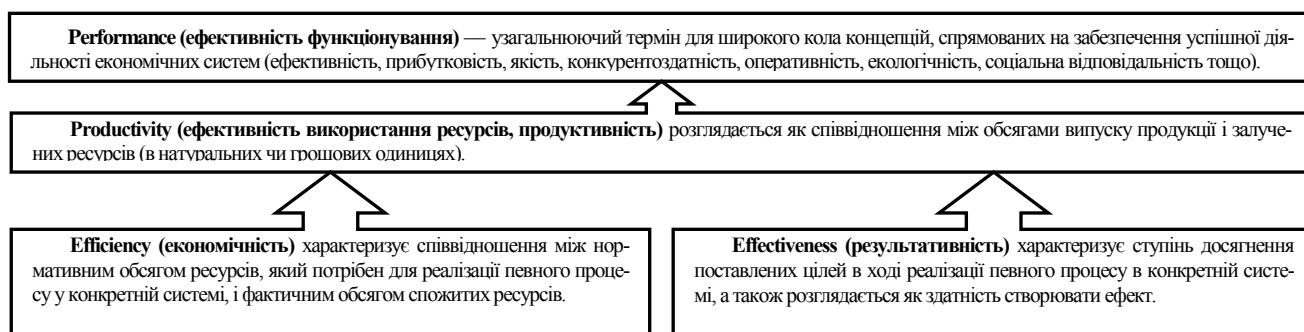

Рис. 1. Економічна категорія ефективності в дослідженнях західних науковців

Звідси продуктивність є комплексною категорією, яка об'єднує економічність (efficiency) і результативність (effectiveness). Водночас для подолання проблеми різномірності результатів і ресурсів при визначенні продуктивності згідно з [6, с.38] виділяють сукупну (загальну) продуктивність факторів виробництва (total factor productivity), багатофакторну продуктивність (multifactor productivity), часткову продуктивність факторів виробництва (partial factor productivity).

С. Танген [6, с.37] проаналізував усе різноманіття визначень ефективності, наведених в працях західних науковців, і виділив такі концепції ефективності: 1) технологічна: співвідношення між обсягом випуску і показниками витрат ресурсів; 2) технічна (інженерна): співвідношення між фактично отриманими результатами і потенційно можливими результатами; 3) економічна: оптимальність розміщення ресурсів.

Разом з тим, найбільші відмінності щодо змісту категорії ефективності пов'язані зі станом економічної системи (рівноважна, нерівноважна, трансформаційна). Тривалий час категорія ефективності досліджувалась переважно в рамках уявлень про рівноважні системи відповідно до концепції загальної економічної рівноваги Л. Вальраса [16-18] й ідеї В. Парето [18] про тотожність умов досягнення загальної рівноваги умовам максимальної ефективності в економіці. При цьому зміст категорії «ефективність» зводився до поняття рівноваги, а проблема підвищення ефективності господарювання, відповідно, — до пошуку умов досягнення системою стану загальної рівноваги. Надалі ідеї Л. Вальраса й В. Парето отримали розвиток в роботах Дж. фон Неймана [19], К. Ерроу [20], Ж. Дебре [21], О. Ланге [22] та ін., присвячених проблематиці існування власне рівноваги, а також взаємозв'язку загальної рівноваги із зайнятістю, безробіттям, грошовим оборотом, економічним зростанням, ефективністю тощо, в яких розглядалась по суті не реальна економічна система, а її ідеальна модель із дотриманням різних, доволі жорстких обмежень і припущень (як, наприклад, заданість функцій корисності, миттєва зміна цін, особливості недосконалої конкуренції та ін.). Але згодом стало зрозумілим, що поняття загальної рівноваги і максимальної ефективності є скоріше науковими абстракціями, а не дійсними характеристиками реальних економічних станів. Гіпотези про єдність механізму ринку, що приводить до загальної рівноваги, і повну раціональність також залишилися не доведеними, адже вони цілком ґрунтуються на теорії раціональної поведінки індивідуума, а це суперечить численним фактам, узагальненим, зокрема, в роботах [23-26].

В умовах ринкової економіки з'ясування змісту ефективності є актуальним з огляду на необхідність вибору критеріїв і показників ефективності, а відповідно, і шляхів її підвищення на всіх рівнях економіки.

У вітчизняній економічній науці поняття «ефективність» у своєму розвитку пройшло кілька етапів: від ефективності виробництва до ефективності управління. І пов'язане це передовсім з тим, що за відсутності ринкових відносин і в умовах домінування державної власності на засоби виробництва діяльність підприємств обмежувалась лише виробництвом, натомість прийняття економічних рішень відбувалось на рівні держави у формі централізованого планування. В кін. XX на поч. XXI ст. розвиток підприємництва сприяв появі у вітчизняній науці концепції ефективності підприємства (фірми). Як бачимо, відмінності в періодах становлення ринкових відносин сприяли тому, що питання ефек-

тивності функціонування підприємства почали розглядатися вітчизняними науковцями дещо пізніше в порівнянні з їх колегами з іноземних країн, які накопичили вагомий досвід функціонування підприємств (фірм) в умовах ринкової економіки.

При визначенні сутності категорії «ефективність функціонування підприємства» як специфічного прояву ефективності необхідно враховувати тип економічної системи, в якій підприємство функціонує, цільове направлення виробництва, особливості факторів і результатів виробництва, притаманних підприємству як ієрархічній системі, а також структуру суспільних потреб, ступінь задоволення їх підприємством, рівень корисності виготовленого продукту тощо.

Аналіз англійської літератури [6; 7; 14; 22; 27; 28] дозволив виділити такі терміни, які зазвичай використовуються на позначення результативності функціонування підприємства в економічних дослідженнях, а також у дослідженнях з теорії організації (рис. 2).

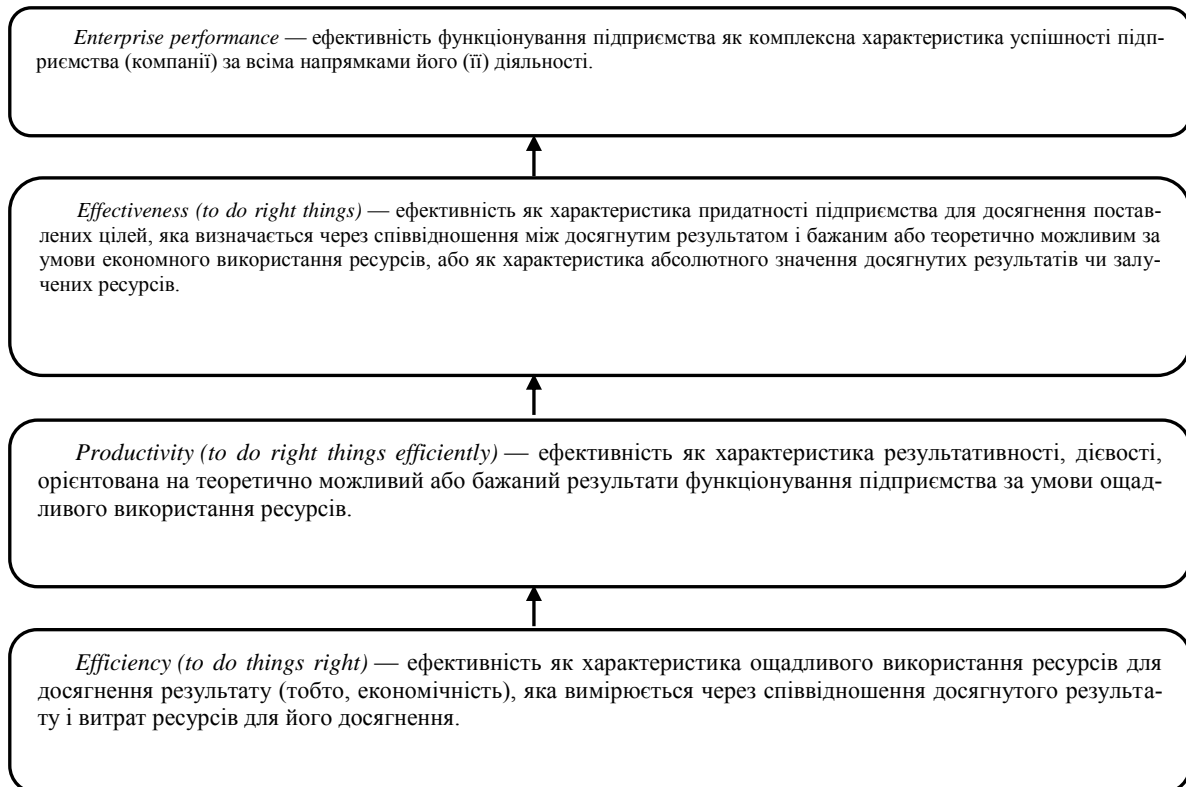

Рис. 2. Ефективність функціонування підприємства в дослідженнях західних науковців

Дослідження в рамках теорії організації передбачають такі напрямки [29]: 1) економічний (ґрунтується на визначенні ефективності як співвідношення між витратами і результатами, сформульованому представниками неокласичної школи політекономії в кінці XIX ст., за яким кінцевою метою функціонування підприємства є отримання і максимізація ним прибутку; 2) соціологічний, за яким комерційна організація є колективним соціальним суб'єктом і займається суспільно орієнтованою діяльністю.

Сучасні погляди на ефективність підприємства в руслі теорії організації в західній економічній науці пов'язані з роботами П. Друкера [30], який відокремлює власне економічне поняття ефективності через співвідношення витрат ресурсів і результатів, отриманих від їх використання (результативність), від соціально-економічної категорії, яка відображає вплив способів організації праці на підприємствах на рівень досягнутих ними результатів (власне ефективність).

Ідеї П. Друкера знайшли своє відображення у деяких сучасних західних моделях ефективності організації, представлених у роботах Р. Квіна і Дж. Рорбаха [22], К. Кемерона [27], Р. Квіна і К. Кемерона [28], Дж. Канінгема [31], Л. Харольда і Дж. Пері [32] (табл. 1).

Описані підходи до визначення ефективності підприємства ґрунтуються на базових моделях організації, а тому відсутність єдиної теорії організації не дозволяє дати однозначного визначення категорії «ефективність функціонування підприємства». Найбільш поширеними підходами є цільовий, системний, а також підходи зацікавлених сторін і конкуруючих цінностей.

Головним обмеженням цільового підходу є те, що підприємство як організація має цілу множину довгострокових і короткострокових цілей. При цьому цілі, які підприємство декларує, не завжди збігаються з його реальними цілями.

Системний підхід більшою мірою орієнтований на засоби досягнення ефективності, а не власне ефективність підприємства.

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності ефективності підприємства в рамках теорії організації

Підхід до визначення ефективності	Зміст підходу	Коли застосовується
1	2	3
Цільова модель [22; 27]	Здатність підприємства досягати поставлених цілей	За умови чіткої формалізації поставлених цілей
Системна модель [22; 31]	Здатність підприємства виживати в мінливому середовищі або використовувати зовнішнє середовище для придбання рідкісних і цінних благ для досягнення своїх цілей	За умови існування чіткого зв'язку між затратами ресурсів і функціонуванням підприємства
Модель внутрішньої цілісності [31]	Здатність підприємства забезпечувати узгодженість внутрішніх процесів, задоволеність працівників і впливати на зовнішнє середовище	За умови існування чіткого зв'язку між внутрішніми процесами і функціонуванням підприємства
Модель стратегічних груп інтересів [28]	Здатність підприємства задовольняти інтереси всіх груп внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін підприємства	Зацікавлені сторони мають суттєвий вплив на організацію і вона вимушена реагувати на їх вимоги
Модель конкуруючих цінностей [28]	Здатність підприємства збалансувати конкуруючі цінності (інтеграція — диференціація; орієнтація на внутрішнє середовище — орієнтація на зовнішнє середовище; засоби — результати) і цілі в своїй діяльності	Підприємство не має однозначних чітких критеріїв ефективності або зацікавлене в зміні критеріїв ефективності з плином часу
Модель на основі недоліків [22]	Відсутність на підприємстві недоліків, ознак неефективності	Підприємство не має однозначних чітких критеріїв ефективності або потребує стратегій вдосконалення
Модель еталону [33]	Ефективність функціонування підприємства як ступінь відповідності еталону	Наявність підприємства-еталону або підприємств-еталонів
Модель парадоксу [27]	Ефективність є парадоксальним явищем, яке проявляється через здатність організації поєднувати взаємовиключаючі характеристики (гнучкість і жорстка централізація; стабільність й інноваційність)	Підприємство функціонує в мінливому конкурентному середовищі, етап життєвого циклу може бути чітко ідентифікованим

Головним обмеженням підходу зацікавлених сторін є те, що з огляду на мінливість зовнішнього середовища підприємства, досить важко виділити усі групи зацікавлених сторін, а також обрати об'єктивний критерій, за яким можна оцінити ступінь їх важливості для підприємства. Підхід конкуруючих цінностей передбачає відсутність єдиного критерію ефективності через те, що люди в рамках організації мають різні цілі, виходячи з особистісних цінностей, переваг й інтересів, а тому часто не можуть досягти консенсусу щодо того, яка ціль є важливішою.

К. Кемерон дійшов висновку [27, с.541], що проблема ефективності підприємства більшою мірою має прикладний характер, аніж теоретичний, оскільки ключовим моментом при визначенні ефективності є співставлення конкретної моделі ефективності з умовами ситуації, яка існує на підприємстві в кожен конкретний момент часу. Таким чином зміст категорії «ефективність функціонування підприємства» залежить від контексту її розгляду.

Крім того, в рамках концепцій, що розглядають вплив макросередовища на функціонування і розвиток організації (наприклад, неоінституціональна теорія), поняття «ефективність» диференціюється

залежно від рівня аналізу, наприклад, технічна ефективність є ефективністю мікрорівня, тоді як ефективність підприємства на макрорівні залежить від того, чи досягаються в ході його функціонування значимі інституційні цілі [34, с.113].

Як свідчить аналіз літератури [35-37], зміст підходів до визначення категорії «ефективність функціонування підприємства» не зводиться тільки до тих економічних параметрів, які відображають економічність виробництва через співвідношення обсягу випуску і відповідних витрат або результативність, а включає також різноманітні характеристики взаємин із зовнішнім середовищем, наприклад, виконання зобов'язань, адаптивність, взаємодія з конкурентами, наявність зовнішніх негативних і позитивних впливів тощо. Таким чином, уточнення змісту категорії «ефективність функціонування підприємства» досі триває.

В контексті запропонованої дискусії слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку ринкової економіки в постіндустріальних країнах змінюється глобальна цільова функція виробництва, яка характеризує не кількість виготовлених екземплярів, а кількість різних «сутностей», тобто якісно різних економічних благ; вимірниками залучених у виробництво факторів виступають не кількісні, а якісні характеристики ресурсів (тобто наявність певних, якісно унікальних елементів ресурсних благ). Так, одним з найважливіших ресурсів стає інформація, яка стосується технології чи організації виробництва і постає як результат інтелектуальної праці. В світлі переосмислення ролі підприємства у суспільстві, зокрема усвідомлення його інституціональної ролі як суб'єкта концентрації і відтворення ресурсів, формування майбутніх потреб і тенденцій виникає необхідність розглядати, окрім технологічної й економічної, також інституціональну ефективність підприємства як ступінь реалізації ним своєї інституціональної ролі у суспільстві.

Висновки

В результаті дослідження праць провідних іноземних науковців з питань ефективності можемо зробити висновок, що зміст поняття «ефективність функціонування підприємства» розширився, і, окрім результативності і продуктивності, включає багато інших сторін діяльності організацій, пов'язаних із аналізом ринків, управлінням фінансами і персоналом, вивченням потреб, розподілом ресурсів, готовою продукції. При цьому базовим принципом управління ефективністю є розуміння того, що підвищення ефективності функціонування підприємства не є самоціллю, а розглядається в контексті задоволення потреб усіх сторін, зацікавлених в його діяльності. Тож ефективність функціонування підприємства на сучасному етапі може бути визначена як комплексна категорія, яка характеризує здатність підприємства досягати поставлених цілей при заданому рівні інтенсивності використання ресурсів і задовольняти очікування зацікавлених груп із врахуванням платоспроможного попиту, а також адаптуватись і розвиватись, виживати в довгостроковому періоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Блауг М. Петти, Уильям // 100 великих экономистов до Кейнса — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 236-239. — 352 с.
2. Блауг М. Кенэ, Франсуа // 100 великих экономистов до Кейнса . — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 128-130. — 352 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Эксмо, 2007. — (Серия: Антология экономической мысли) — 960 с.
4. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии / Карл Маркс ; [под ред. Ф. Енгельса]. — К.: Видавництво політичної літератури, 1982. — 932 с.
5. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский; под ред. проф. Г. Х. Попова; пер. с польск. Л. В. Васильева и В. И. Соколовского. — М.: Экономика, 1975. — 271 с.
6. Tangen S. Demystifying productivity and performance / Stefan Tangen // International Journal of Productivity and Performance Management. — Vol. 54 No. 1. — 2005. — P. 34–46.
7. Tangen S. Performance measurement: from philosophy to practice / Stefan Tangen // International Journal of Productivity and Performance Management. — Vol. 53 No. 8. — 2004. — P. 726—737.
8. Neely A. Performance measurement system design: A literature review and research agenda [Електронний ресурс] / Andy Neely, Mike Gregory, Ken Platts // International Journal of Operations & Production Management. — Vol. 15, No. 4. — 1995. — pp. 80— 116.

9. Productivity [Электронный ресурс] : Материалы вільної енциклопедії. — Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Productivity>
10. Синк Д. С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение ; [пер. с англ. / под ред. В. Данилова—Данильяна]. — М.: Прогресс, 1989 — 350 с.
11. Maartens W. Efficiency and Effectiveness = Productivity [Электронный ресурс] / Willie Maartens. — Режим доступу: <http://www.authorsden.com/visit/viewarticle.asp?id=31506>.
12. Toni A. Performance measurement systems —models, characteristics and measures / Alberto De Toni, Stefano Tonchia // *International Journal of Operations & Production Management*. —Vol. 21, No. 1—2. — 2015. — P. 46 —70.
13. Saari S. Productivity: Theory and Measurement in Business [Электронный ресурс] / Seppo Saari // *European Productivity Conference: June, 26, 2006; Espoo, Finland*. — pp. 2-10. — Режим доступу: http://www.mido.fi/index_tiedostot/Productivity_EPC2006_Saari.pdf
14. Wazed M. A. Multifactor Productivity Measurements Model (MFPMM) as Effectual Performance Measures in Manufacturing / M.A. Wazed and Sh. Ahmed // *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*. — No 2(4). —2008. —P. 987 —996.
15. Sharpe A. Productivity Concepts, Trends and Prospects: An Overview [Электронный ресурс] / Andrew Sharpe // *The review of economic performance and social progress, 2002: Towards a Social Understanding of Productivity*. — 56 p. — Режим доступу: <http://www.irpp.org/miscpubs/archive/rep1202/sharpe.pdf>
16. Walker D. A. The Paretian System II — Efficiency [Электронный ресурс] / D. A. Walker // *Economist on — line*. — Режим доступу : <http://cepa.newschool.edu/het/essays/paretian/paretoptimal.htm>.
17. Walker D. A. The Paretian System IV — Social Welfare [Электронный ресурс] / D. A. Walker // *Economist on — line*. — Режим доступу: <http://cepa.newschool.edu/het/essays/paretian/paretosocial.htm>.
18. Walker D. A. The Paretian System I—Equilibrium [Электронный ресурс] / D. A. Walker // *Economist on —line*. —Режим доступу: <http://cepa.newschool.edu/het/essays/paretian/paretequil.htm>.
19. Von Neumann J. *Theory of Games and Economic Behavior* / J. Von Neumann, O. Morgenstern. — Princeton, Princeton University Press. —2004. —776 p.
20. Эрроу К. Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности / Эрроу К. Дж. — М.: ГУ ВШЭ, 2004. —204 с.
21. Debreu G. The Mathematization of Economic Theory / Gerard Debreu // *American Economic Review*. —March 1991. —Vol. 81, № 1. —P. 1 —7.
22. Quinn R. E. A spatial model of effectiveness criteria: towards a competing values approach to organizational analysis / R. E. Quinn, J. Rohrbaugh // *Management Science*. —Vol. 29., No. 3, March 1983. —p. 363 —377.
23. Попов Е. Миниэкономика [Текст] : монография / Е. В. Попов, А. И. Татаркин. — М. : Наука, 2003. — 487 с. : ил. — (Экономическая наука современной России). В надзаг.: Рос. АН, Урал. отделение, Ин-т экономики. Библиогр.: С. 474 — 483.
24. Авдонин А. Фундаментальные объекты и развитие экономической теории [Электронный ресурс] / А. Н. Авдонин // *Электронный научный журнал «Нефтегазовое дело»*. —2004. —№ 5. — С. 21 — 28. — Режим доступу: http://www.ogbus.ru/authors/Avdonin/Avdonin_1.pdf.
25. Алчиан А. А. Значение и измерение полезности / А. А. Алчиан // *Теория потребительского поведения и спроса [Текст] : сб. ст. / Сост. и общ. ред. В. М. Гальперина*. — СПб : Экон. шк., 1993. — С.337 — 369.
26. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений [Текст] : монография / Р. Р. Нельсон, С. Д. Уинтер; пер. с англ. М. Я. Каждана. — М. : Дело, 2002. — 535 с.
27. Cameron K. S. Effectiveness as paradox: Consensus and Conflict in Conceptions of Organizational Effectiveness // *Management Science*. —Vol. 32, No. 5, May 1986. —p. 539 —553.
28. Quinn R. Organizational life cycles and shifting criteria of effectiveness: some preliminary evidence / R. Quinn, K. S. Cameron // *Management Science*. —Vol. 29, No. 1, January 1983. —P. 33 —50.
29. Вешкурцева С. А. Социально-экономический анализ эффективности деятельности коммерческих организаций: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / С. А. Вешкурцева. — Тюмень, 2004. —23 с.

30. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. / П. Друкер : Пер. с англ. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. —272 с. : ил.
31. Cunningham J. Barton Approaches to the Evaluation of Organizational Effectiveness / J. Barton Cunningham [Электронный ресурс] // Academy of Management Review. —July, 1977. —p. 463 –474.
32. Angle H. L. An Empirical Assessment of Organizational Commitment and Organizational Effectiveness / Harold L. Angle , James L. Perry // Administrative Science Quarterly. —1981. —Vol. 26, №. 1. —P. 1— 14.
33. Henri, J.-F. Performance Measurement and Organizational Effectiveness: Bridging The Gap / Jean-Francois Henry // Managerial Finance. — 2014. —Volume 30, Issue 6. — P. 93 —123.
34. Попова Е. П. Проблема критериев организационного развития: выживание или эффективность / Е. П. Попова // Социологические исследования. —2004. —№ 9.– С. 108 —116.

Благодир Лілія Миколаївна — канд. екон. наук, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та економіки, Вінницький національний технічний університет